

Etika odnosa između vjerskih i građanskih normi

Ben-Oni Ardelean
Institut Teologic Baptist, București
benardelean@gmail.com

UDK:172.3;241
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 8, 2012.
Prihvaćeno: 9, 2012.

Sažetak

Etika pruža zajednički prostor za procjenjivanje vjerskih i sekularnih normi. Tijesan odnos između zakona i načela o vjerskoj slobodi, njihovo uzajamno miješanje i moralni temelj ponekad se preklapaju; određuju analizu s perspektive moralnosti kao veoma važnu zbog toga što uspostavlja zajednički jezik procjene. U kojoj mjeri ona može pokazati vezu između vjerskih i građanskih normi? Koji su zajednički elementi preklapanja između ta dva niza normi? Postoji li napetost između ta dva niza normi? Koja je uloga vjerske svijesti u odnosu na te društvene norme? U sadržaju ovoga članka pokušat ću dati odgovor na ovaj vid pitanja kao i na druga koja nisu izričito uvrštena ovdje.

Ključne riječi: *vjerske norme, građanske norme, sloboda religije, etika, savjest, religija*

Uvod

Multireligioznost nalaže čovječanstvu da pronađe jezik za dijalog izvan strogo vjerskog spektra, zbog toga što to može biti ekskluzivističko prema velikom broju ljudi u našem pluralističkom suvremenom društvu. Dakako da postoje građanske norme koje društvo jamči i poštuje, kao što su primjerice ljudska prava, no čak je i za njih etička debata bila temelj u nastajanju. Prema tome, etička je rasprava oduvijek utjecala na odnos između vjerskih i građanskih normi, čak i uz to što je vjerska rasprava dugo vremena dominirala u društveno-političkom ustrojstvu, zbog činjenice da je religija uvelike utjecala na upravljanje društvom. Razumijevanjem te konstrukcije, dekonstrukcija i diferencijacija između ta dva niza normi

može uspostaviti jasnu crtu razgraničenja između njih i njihovih poveznica, što predstavlja imperativ za razumijevanje cjelokupne normativne slike društva.

Razvoj odnosa između vjerskih i građanskih normi

Način poimanja pojedinca i odnosa prema svemiru određuje odnose pojedinca prema cjelokupnom svijetu oko njega, uključujući i božanstvo. Uobičajeni izrazi kao što je “koncept svijeta i života” zapravo definiraju nečiji položaj u tom odnosu, uključujući prosudbe na temelju kojih on formira svoja mišljenja i prioritete. O porijeklu religije raspravljalo se s mnogo žara u pokušaju pronalaska zajedničkih elemenata koji određuju zajedničke primarne činjenice.

Sigmund Freud (1975) je smatrao da su religije u konačnici ukorijenjene u opsesivnim neuronima. Herbert Spenser je shvaćao religiju kao iskustvo s duhovima i strahom od duhova (vidi Peel, 1972, 206-216). Prema mišljenju Bronislawa Malinowskog, kulture, smatralo ih se “primitivnima” ili “razvijenima”, ističu nekoliko načina na koje pojedinac promatra sebe u odnosu na svemir. Jedan je magičan, kojim pojedinci na različite načine traže sredstva, darove ili čarolije, kako bi privukli bogove na svoju stranu. Svemir promatran kroz prizmu znanosti je sređen, podložan proučavanju ili pak kontroliranju od strane ljudi. Religiozni pogled na svemir naginje magičnom vidu poimanja (Sibley, 1984, 42). Nakon što je pojedinac definirao svoj odnos prema svijetu koji ga okružuje, on je zabilježio svoje percepcije kako bi bile korisne suvremenoj, ali i kasnijim civilizacijama. Taj je trenutak bio presudan za uključivanje vjerskih i moralnih načela u zakone za upravljanje društvom.

Štovanje je započelo, najvjerojatnije, na primitivan način. Tada su ljudi počeli postavljati raznorazna pitanja. Pojavili su se proroci i posebni religiozni ljudi, koji su nametnuli niz zakona i obreda. Ljudi su počeli postavljati etička pitanja o štovanju. Tako je započela rasprava. Pojavili su se primitivni zakonski kodovi koji su se zapravo stopili s društvenim praksama (Sibley, 1984, 43-44).

To spajanje zakona i religije dovelo je do nedostatka jasne diferencijacije, precizne crte razlučivanja između te dvije stvari, stvarajući na taj način zbunjenost kod većine ljudi u društvu. Zakon je izražavao i regulirao određeni način života, određene društvene norme, koji je u kombinaciji s religijom najčešće donosio “božanske mjere i za norme i za način (vjera)” (Sibley, 1984, 43-44). Preklapanje između tih dviju stvari bilo je toliko očigledno, da se društvo razvilo unutar tih građansko-religijskih normativnih ograničenja. Drevni egipatski mitovi ističu činjenicu da je Oziris imao ljudsko-božansku ulogu, da je ubijen i uskrsnuo, postao besmrtn, da je vođa svog društva, ali da je također imao ulogu u postavljanju zakona (Budge, 1961). Ako ga se nije trebalo smatrati božanstvom, smatralo ga

se ljudskim bićem po kojemu su se bogovi manifestirali. Egipatski je način razmišljanja uključivao izraz *maat* koji je podrazumijevao poredak u svemiru, a također i vid "istine", što je, primjenjujući na društveno-političko područje, moglo značiti matica ili majka, ali također i pravda, sklad i propis (Sibley, 1984, 44). Niz kanonskih zakona bio je istovjetan građanskim zakonima. Vrlo dugo razdoblje regulirali su čitavo društvo koje ih je primjenjivalo, doprinoseći na taj način razvoju zakona. Hamurabijev zakonik (oko 2000. prije rođenja Isusa Krista) uključivao je opsežan zakonski poredak, posebice trgovački, a u njemu je također bilo spomenuto kraljevo božansko porijeklo. Zakonik boga Šamaša također je okarakteriziran preklapanjem zakona. Tora je uključivala i građanski i vjerski zakon, čije je međusobno preklapanje otežavalo razlikovanje koji se od njih odnosio na religiju, a koji je samo građanska norma što definira židovski način življenja. Dekalog Izlaska (Izl 19,16-25) urezan na kamenim pločama na Sinaju, uključivao je propise o odnosu s Bogom, s drugim božanstvima i s drugim ljudima. Židovski je zakonik isticao načelo pravde koje je predstavljalo bit zakona. Grčka je pridavala društvenim raspravama veliku prednost, proširujući ih ne-svetim područjima i ljudskim iskustvima. Sofoklova "Antigona" je paradigmatski primjer fokusiran na heroinin izbor između religije i obiteljske tradicije, uvažavajući *nuomos*, što znači zakon. Kralj Kreont predstavlja državni zakon, politički upravljani, nasuprot poretku koji dolazi po prosudbi savjesti. Platon je vjerovao da zakon upravlja, ali da je to upravljanje podređeno čovjeku, zbog toga što uvijek sadrži proizvoljne elemente. Platon je smatrao da je zakon poput "samovolje, neukog čovjeka, koji nikome ne dopušta učiniti išta, već samo ono što on odredi te svima zabranjuje da preispituju njegove naredbe [...] stvarajući nemoguću situaciju, čineći se ponekad nepopustljivim i neadekvatnim učiniti nešto na zadovoljavajući način, budući da nikada nije nepromjenjiv i postojan" (Platon, 1063). Međutim, on je sudjelovao u pisanju sustava zakona razvijenog u djelu Zakoni. Grčka je kultura, pod utjecajem političkoga života, obuhvaćala mnoga djela na tu temu, poput priče o Likurgu ili Solonu. Rimljani su podigli razinu propisa jer su bili u tijesnom odnosu s kolegijem pontifeksa (*Collegium Pontificum*), s pontifeksom *maksimusom* i administracijom koja je tumačila zakone. Zakon, religija i obitelj bili su glavni prioriteta u rimskoj kulturi. Kolegij pontifeksa bio je pod kontrolom aristokracije koja je vodila brigu o tajnama religije, zakonima i bogatstvu carstva. Plebejci su počeli tražiti prava koja su se ponekad stjecala kroz nenasilan otpor. Izborom Tiberija Korunkanija (253. pr. Kr.) za pontifeksa *maksimusa*, znajući da je iz plebejske klase, plemićki je monopol bio prekinut; izgubili su kontrolu i nad zakonom i nad religijom. Korunkanije je pozvao mase u svoju prostoriju za savjetovanje, što je uvelo sustav *juris consult*. Zakonski sustav koji je uključivao *praetor urbanus*, *praetor peregrinus*, *iudex*, *iuris consult*, doprinio je započinjanju niza mjera koje su potpomogle kulturni i religijski pluralizam (Sibley, 1984, 45-50).

Proces diferencijacije između eklezijalnih i sekularnih normi

Odnos između zakona, države i religije treba biti procjenjivan posebice u svjetlu njegova povijesnog općeg razvoja. Mješavina triju komponenti bila je toliko međuovisna, da je svaki pokušaj stjecanja ljudskih prava ili dobivanja slobode neminovno uključivao način upravljanja, a i religijske propise određene vjerske države. U takvom kontekstu, religija je igrala ključnu ulogu u određivanju i oblikovanju državne javne politike i društvenih odraza. Religijsko-državni dualizam održao se čak i u suvremenom dobu, a u određenoj mjeri i u nekim demokratski deklariranim zemljama. Harold J. Berman u svojoj knjizi "Religious Foundation of Law in the West: An Historical Perspective" (1983, 5), ističe činjenicu da se taj dualizam čak i u novije vrijeme "čini normalnim", uključujući zemlje poput SAD-a. Govoreći u ime većine u Vrhovnome Sudu, O. Douglas je 1951. napisao: "Mi smo religiozni ljudi koji smo institucije primili od Vrhovnoga bića" (Berman, 1983, 5).

Određeni standardi koji se odnose na zakone, načela i propise, bili su smatrani vrhovnima budući da proizlaze iz Biblije, crkvene povijesti i Deklaracije o neovisnosti. Čini se da je Prosvjetiteljstvo, zajedno s ostalim važnim događajima koji su doveli do odvajanja crkve i religije, doprinijelo odvajanju građanskih zakona od vladavine religije. Bilo je glasova koji su zahtijevali da zakoni budu potpuno maknuti iz svakog "moralnog sustava osim utilitarizma ili pragmatizma" (Berman, 1983, 5).

Napetost između religioznih vođa i sekularnih vlasti bila je također fokusirana na pitanja kao što su zakon i vlast. Kršćanska je crkva usvojila prvi niz suvremenih zakona pod imenom jus canonicum (Kanonski zakon), drukčiji od dekreta i kanona koji su već odavna postojali u religijama, uglavnom zbog toga što su koncipirani na vrlo sistematski način. Također, organiziran je hijerarhijski sustav suda, koji je dosegao vrhunac s papinskim sudom. Prvo europsko sveučilište iz Bologne, utemeljeno oko 1087. godine, bilo je uspostavljeno radi obrazovanja pojedinaca koji su se trebali profesionalno baviti proučavanjem i tumačenjem kanonskog zakona, kao što je zakon Justinijana iz Carigrada; zakon je bio sastavljen oko 535. godine.

Justinijanovi su tekstovi prvi put bili nazvani "temelj rimskog zakona (corpus juris Romani)" a kasnije "temelj građanskog zakona (corpus juris civilis)". Gracijanova knjiga s karakterističnim nazivom Concordia discordantium canonum (doslovno prevedeno "Sloga nesložnih kanona") bila je prvi sveobuhvatni sporazumni zakon napisan na nekom jeziku. U suvremenom bi izdanju imao više od 1400 stranica. Stoga, tradicija Zapadnog zakonodavstva ukorijenjena je u dualnosti crkvenih i sekularnih jurisdikcija, ali također i u pluralnosti jurisdikcija, podrazumijevajući da svaka jurisdikcija ima svoj vlastiti sustav zakona.

Postojao je dualizam crkvenih i sekularnih zakona; svaka je vlast trebala imati odgovarajući niz zakona koji bi ju osnaživali i jamčili joj potrebnu disciplinu [...] Drugim riječima, zapadna tradicija zakonskog sustava ukorijenjena je u uvjerenju da bi ljudski zakon u konačnici mogao odražavati božanski zakon (Berman, 1983, 7-9).

Sachsenspiegel je bio prva legislativa napisana 1220. na njemačkom, a ne na latinskom jeziku kao što je bilo uobičajeno u crkvenom području; koristio se u nekim dijelovima Njemačke gotovo sve do 1900. U Sachsenspiegelu je sažeto pisalo: "Sam Bog je zakon, stoga on voli zakon".¹

Protestantska je reformacija bila obilježena dualizmom zakona, prema Lutherovim tezama o "dva kraljevstva" ili "stvarnosti", zemaljska stvarnost politike i zakona interaktivno djeluje s nebeskom stvarnošću milosti i vjere. Njegova teza, međutim, snažno se sukobljava sa sekularnom jurisdikcijom, poništavajući njezinu primjenu u sferi crkvenog utjecaja:

Luteranska pravna znanost temelji se na teologiji koja u potpunosti povlači zakon s nebeske "stvarnosti", a time i iz crkvene sfere. Oslanja se na Božju volju za zemaljsku "stvarnost" koja je, prema Lutheru, dana od Boga, Bog jest u njoj. Međutim, On se ne "objavljuje" u njoj (kao u slučaju nebeske stvarnosti), već je "sakriven" u njoj. Luteranska reformacija i njemačka kneževska revolucija koja je to prihvatila, skršila je rimokatolički crkveni i sekularni dualizam izbacujući zakone iz crkve. Luther je proglasio ukidanje crkvene jurisdikcije. Javno je 1520. godine zapalio knjige kanonskog zakona (Berman, 1983, 11-12).

Taj je čin tada imao heretičku konotaciju, a paljenje kanonskih knjiga za Luthera nije podrazumijevalo reakciju protiv samoga zakona, već protiv njegove biti koju je smatrao tradicijom bez biblijskog utemeljenja. Prema kršćanskoj patrističkoj tradiciji čovjeka se smatralo racionalnim i sklonim prirodnom zakonu, a oboje je božanskoga porijekla. Luteranstvo osporava ovu tezu smatrajući da su i razum i ljudska volja izopačeni, tako da ljudski zakon odražava samo izopačenost. Reformatori su, međutim, bili prisiljeni suočiti se s izazovom stvaranja zakonskih propisa koji su njihov doprinos učinili važnim za zapadni zakonski sustav (Berman, 1983, 17).

Odnos između sekularnog i religijskog zakona, državnog i crkvenog zakona, vrlo je važan u procesu procjenjivanja vjerske slobode. Pozitivni će promatrači zakona imati prigovor na ideju prema kojoj određeni crkveni zakon kaže kako je to neprikladno ime za njega. Pluralistički će promatrači dati crkvenom zakonu status sličan propisima saveza ili udruge. U državama s erastijanističkim² staja-

1 Sachsenspiegel: <http://dca.lib.tufts.edu/features/law/books>, posjet 27 kolovoza 2008.

2 Naziv erastijanizam dolazi od teologa Thomasa Erastusa (1524-1583), koji se zalagao za vladavinu države nad crkvom.

lištima crkveni je zakon strogo podložen državnim zakonima. U fundamentalističkim državama vjerski je zakon iznad bilo kojeg drugog zakona. Gelazije je u Srednjem vijeku postavio teoriju o društvu s dvije sfere autoriteta. Priznao je da je odgovornost vjerskog vođe veća kod božanske presude, u usporedbi s odgovornošću zemaljskog vođe, zbog toga što njegova odgovornost vodstva ne obuhvaća samo duše ljudi, već i njihovo duhovno vodstvo. Napetost između jurisdikcije i nadmoći, između dva zakona neprestano potiče raspravu (Sibley, 1984, 60) Iako je u demokratskim zemljama pitanje jurisdikcije razjašnjeno, prvenstvo između ta dva središta moći i dalje ostaje tema rasprave, posebice po moralnim pitanjima.

Moralna uloga u odabiru kriterija za oblikovanje zakona

Horacije nam je ostavio jednu izreku koja se odnosi na tijesan odnos između morala i zakona, rekavši: *quid leges sine moribus vanae proficiunt?* ("čemu služe prazni zakoni bez morala?") (Horace, III, 24). Nameće se nekoliko pitanja o načinu razvoja zakona u odnosu na moral. Većina istraživača smatra da legislativa treba uzeti u obzir način na koji se društvo razvija u pogledu političkih, ekonomskih i društvenih okolnosti, znajući da su društvene norme te koje u konačnici diktiraju oblikovanje zakona. Oni nastaju po društvenim vrijednostima koje prihvaća većina društva. Drugi se slažu da se odluke trebaju donositi sukladno teorijama za ispravne zakone, što zapravo podrazumijeva "porijeklo postupka"; na taj način zakon ne bi mogao biti objektivna činjenica, već pogodnost onima koji su ga formirali.

Ovdje je glavno pitanje objektivnost i moralnost zakona. Ako se za osmišljavanje zakona uzimaju u obzir razne manjine i skupine, zakon će imati takav oblik, formulirajući zakon o onome što je dobro, pravedno i ispravno za skupine koje su predviđene. Stoga će zakon uključivati prava koja zanemaruju pojedinca, njegove prioritete i interese kao ljudskoga bića te postupati prema njemu kao prema sredstvu. Ugnjetački zakoni fašističke i marksističke ideologije bili su takvi primjeri manipulativnih sustava, utemeljenih na subjektivno-arbitražnim prioritetima, što ih je činilo nemoralnima. Zakon može poticati redukcionističko stajalište pojedinca. Prema liberalnoj teoriji, država mora biti minimalna; njegovo posredovanje je samo u tome da regulira odgovarajuću raspodjelu dobara, jamči sudjelovanje ljudi u političkim procesima, potiče konkurentno tržište, jednakost spolova, tržišnu ekonomiju itd. Sve su ove vrijednosti vrlo važne, no ponekad ne obuhvaćaju sve aspekte dobrobiti pojedinca, što vjerojatno uključuje bitne elemente kao što su obrazovanje, zdravlje, umjetnost, okoliš i duhovnost. Zakon može poticati subjektivnu perspektivu na interese pojedinca smatrajući ga proizvođačem ili potrošačem, ne uzimajući u obzir ostale interese pojedinca, interese

koji mogu biti od velike važnosti za njega. Suočena s tim izazovom, država može odlučiti stvoriti zakonski sustav utemeljen na moralnim normama. Takav bi pristup trebao zabraniti unutarnje zlo, opravdani čin koji će nositi posebnu zabranu u negativnim zakonima (Morden, 1984, 8).

Ovi apsolutni propisi ne pružaju povlastice državi i pojedincu. Razumska (intellectus) ograničenja zakona o autonomiji, jednakosti i neutralnosti vlasti, beznačajna su u usporedbi s punim potencijalom ljudske osobe. Ona dopuštaju rizik povlačenja od unutarnjeg i stabilnog morala, po kojemu se svaki pozitivni zakon može procijeniti i prema kojemu se svaki standard može mjeriti. Glavni jezik kaže da objektivnost zakona zahtijeva od razuma (intellectus) da nadgleda ravnotežu prava i odgovornosti za pojedinca utemeljenima u naravi ljudske osobe (Morden, 1984, 8).

Zakon suvremenoga društva se, naprotiv, smatra primarnim sredstvom kontrole, a ne moralnom podrškom društvu. Richard Land (1995, 54) smatra da "zakon protiv ubojstva, krađe, silovanja ili rasne diskriminacije predstavlja reguliranje morala. Kad izglasavamo takve zakone, mi zapravo ne pokušavamo nametnuti kriminalcima, lopovima, silovateljima ili rasistima svoj moral, već ih pokušavamo spriječiti u nametanju svog nemorala nad žrtvama".

Budući da postoji veza između sekularnih zakona i religije, treba uspostaviti odnos između njih koji se temelji na mjerama koje mogu ojačati moralne i vjerske vrijednosti u društvu. Ima mnogo rasvjetljavajućih pitanja koja se moraju raspraviti prije nego što se odlučimo za skupinu mjera koje bi se mogle propisati, nad ispravnim formulacijama, nad uvrštenim načelima iz različitih područja i sfera na koje utječe određeni zakon.

Budući da kategorizacija zakona spada unutar etičke rasprave, Katleen A. Brady rangira zakone na način da budu jasni za razumijevanje moralnosti zakona. U toj kategorizaciji, uz dopuštene i zabranjene kategorije, Katleen predstavlja i obveznu, smatrajući da je ista vrsta procjenjivanja primjenjiva kako na pravne tako i na moralne zakone. Kategorije su:

- 1) Zakonski dopušteno i moralno dopušteno;
- 2) Zakonski dopušteno i moralno zabranjeno;
- 3) Zakonski dopušteno i moralno obvezno;
- 4) Zakonski zabranjeno i moralno dopušteno;
- 5) Zakonski zabranjeno i moralno zabranjeno;
- 6) Zakonski zabranjeno i moralno obvezno;
- 7) Zakonski obvezno i moralno dopušteno;
- 8) Zakonski obvezno i moralno zabranjeno;
- 9) Zakonski obvezno i moralno obvezno.

Katleen smatra da je za pojašnjavanje moralnoga čina definitivno potrebno moralno pitanje na koje odgovaraju pojedinci. Tu nastaje sukob, stvoren zbog razli-

čitih stajališta o moralu.

Ne postoji zajednički temelj na koji zakonodavci, suci i građani mogu sjesti i racionalno arbitrirati sukobe između moralnih perspektiva. Svaki bi takav teren zapravo bio pod iluzijom očekivanja moralne neutralnosti, no rezultirat će nepoštivanjem ostalih moralnih stajališta drugih građana. Nadalje, barem smo pokušali pojasniti da ne postoji samo jedno pitanje o zakonskoj primjeni moralnih uvjerenja, već niz pitanja (Brady, 2006-2007, 165-166).

Postoji, međutim, velik niz moralnih načela i društvenih interesa koji se izravno ne tiču zakona, već su naprotiv, smješteni u privatnim i dobrovoljnim aktivnostima. Te se aktivnosti više tiču slobode, inicijative i individualnih interesa. Većina pitanja od osobnog interesa građana nalazi se u područjima sloboda i prava zbog kojih su pojedinci motivirani donositi zakone što ih usmjeravaju ka ispunjavanju tih moralnih uvjerenja. U tom kontekstu, važno je sveobuhvatno raspravljati, uvažavajući moralno važan karakter zakona. Ovo je potrebno da bi se oblikovao standard kao odgovor na zahtjeve pluralističkoga društva, ali koji ne bi izgubio svoje moralne temelje, pazeci da barem drži zlatno pravilo i Kantov praktični imperativ.

Vjerska svijest i građanski zakon

Religija, obitelj, obrazovanje, društvene norme, kultura i drugo, tvorbeni su činitelji moralne svijesti, koji u svojoj kompetenciji obuhvaćaju intelektualne i emocionalne elemente te elemente volje. Moral pojedinca, po sadržaju i strukturi, podrazumijeva objašnjenje pitanja što i zašto u moralnosti. Iako se u pogledu sadržaja ne može predvidjeti model razvoja, struktura ima dobro uspostavljeni model. Religija je ustrojena kao formativni faktor vjerske svijesti, neovisno o stupnju moralnoga razvoja.³ Sukob između vjerske svijesti i državnog zakona uglavnom je bio generator kršenja vjerske slobode. Treba li poštivati državne zakone, koje od njih, na koji način i u kojoj mjeri, pitanja su koja se nameću vjerskoj svijesti pojedinca. Muldford Q. Sibley u "Religion and Law: Some Thoughts on Their Intersections" nudi široku perspektivu na presjek državnog zakona i vjerske svijesti. Sokrat iznosi ideju o etičkoj svijesti. Svijest omogućuje pojedincu da se uzdigne iznad zakona, kulture i kolektivnih prosudbi, pružajući pojedincu mogućnost odvajanja od tih odrednica. Moralni razvoj pojedinca omogućuje mu ovladati funkcijom kritičke prosudbe nad pojavnostima koje ga okružuju. Vjerska svijest

3 Lawrence Kohlberg razlikuje tri faze: pred-konvencionalna faza moralnosti (do 9 godina), heteronomna moralnost, dolazi iz osobnih potreba; konvencionalna faza moralnosti (9-20 godina), temelji se na potrebama izvorne zajednice; post-konvencionalna faza moralnosti (poslije 20 godina) ukorijenjena je u autonomnim načelima (v. Ward, 1978, 61).

se uglavnom bavi duhovnim i vjerskim pitanjima pojedinca. Prosudbe svijesti uglavnom uključuju razum te zaobilaze neracionalne elemente, no ne izbjegavaju te iracionalne elemente. Prepoznavanje kulturnih, društvenih i zakonskih elemenata, ne uključuje grupno djelovanje, već je rezultat odraza pojedinca. Mišljenja ostalih su od značenja u ovim odlukama kao i vjerska shvaćanja i zakonski propisi, no ona nisu presudna u ovim pitanjima. Svijest se stoga rađa na presjeku između kulture, religije i zakona, no naglasak pada više na religiju (Sibley, 1984, 63-64).

Građanski neposluh također je dio diktata savjesti. Očekuje se da mora prepoznati obvezu podložnosti pred formativnim čimbenicima, kulturom ili zakonom, podrazumijevajući time podložnost roditeljima, no jednako tako i zanemarivanje istoga. Kad je savjest zanemarena može se odlučiti na neposluh budući da je njezina privrženost zakonu destabilizirana. Određeni izričaj državnog zakona može se smatrati nemoralnim, što potiče i otvara vrata za građanski neposluh. Ljudska poslušnost dolazi od kritičke procjene savjesti, što uključuje mnoge čimbenike prije donošenja odluke. Standard po kojemu se vlada rukovodi je ideal, norma ponašanja koja ima unutarnju vrijednost (Sibley, 1984, 63-64).

Sukob savjesti i zakona ili javne refleksije ponekad rezultira neposluhom ili osuđujućim postupcima. Savjest je često u sukobu s eklezijalnim zakonom, čak i ako je pojedinac dio te određene vjerske skupine. Ne postoji niz načela ili zakona, pisanih ili nepisanih, koji mogu spriječiti postupke što nalaže savjest. Postoji tijesan odnos između vjerskog uvjerenja, savjesti i volje pojedinca. Osmišljavanje zakonskih normi imalo je velik utjecaj na razvoj osobnosti, savjesti i volje. To je upravo zbog shvaćanja da niz činjenica uključenih u zakonske norme kao zle i nepravedne, kašnjenje u društvu, zaustavljaju rastući trend težnje pojedinaca za osobnom pravdom i poništavaju želju za pobunom. Sekularni je zakon stoga pod stalnim preispitivanjem savjesti i vjere pojedinca, koje je ukorijenjeno u zajednici i nadnaravnom iskustvu. Osobna i skupna vjerska svijest u trajnom je dijalogu s društvom kojemu pripada, sa zakonima i normama koji upravljaju njegovom stvarnošću, bilo da ih se smatra vjerskima ili sekularnima (Sibley, 1984, 67). Čak ni ljudska prava ne mogu isključiti etičku procjenu, već naprotiv povećavaju njezinu ulogu na temelju činjenice da se ljudska prava temelje na etičkoj raspravi.

Univerzalnost etike ljudskih prava ne proizlazi iz tvrdnje da se temelji na etici prirodnog zakona, s čime se svi slažu bez iznimke. Naprotiv, postoje mnoga različita vjerovanja i etike (interesi i odanosti) na kojima različiti ljudi temelje svoju potporu ljudskim pravima. Univerzalnost nije postignuta na temelju zajedničke suglasnosti, već zbog nakane podrazumijevanja da svi ljudi imaju ljudska prava koja treba poštivati. Stoga su zastupljeni valjani interesi svih ljudi, čak i ako imamo drukčije uvjerenje [...], što ne znači da moramo smanjiti našu etičku bazu ljudskih prava u krhkoj racionalnosti. Potvrđujemo raznolikost u vjerovanjima, budući da svatko ulaže svoju narativnu vjeru i duboku

teologiju kao potporu ljudskim pravima za sve ljude (Stassen, 1992, 159).

Moralna načela koja proizlaze iz priznavanja ljudskoga dostojanstva u svakome pojedincu grade temelj za podupiranje poštovanja za svakog pojedinca. Isticanje i vrednovanje tih načela njihovim uključivanjem u zakonske norme koje upravljaju društvom čežnja su svakoga društva koje cijeni i omogućuje poštivanje ljudskog dostojanstva svakog pojedinca.

Zaključak

Stvaranje normi u multi-paradigmatičnom društvu koje ima mnogobrojne etičke sustave ogroman je izazov. Međutim, pluralizam suvremenoga društva nalaže pronalaženje tih zajedničkih normi kako bi sva ljudska bića mogla živjeti u skladu, bez obzira na njihovu religiju ili usvojeni način življenja. Kako bi se te norme otkrile i implementirale kroz društvene konvencije, potrebno je pronaći zajednički temelj na kojemu bi se gradilo. To se ne ostvaruje zakonom, budući da je sam zakon stvoren prema društvenom kontekstu. Etička načela stoga mogu biti temelj za tu važnu konstrukciju u kontekstu pluralizma. Isticanje moralnih načela ne poništava vjerska uvjerenja niti pak vodi k nametnutoj sekularizaciji društva ili razaranja religioznog fenomena. Namjera je prepoznati te zajedničke etičke vrijednosti na kojima treba graditi stanje svijesti i vjersku slobodu. Bez obzira na to koliko zamršen ili kontroverzan može izgledati ovaj projekt za pronalaženje zajedničkog temelja za moral u društvu, projekt za stvaranje moralnoga minimalizma, sam projekt zavrjeđuje svu moguću pažnju. To je upravo zbog toga što jedino na taj način društvo može imati koristi od zdravog temelja, platformu na kojoj će stajati, standard koji svi mogu prihvatiti.

Literatura

- Berman, J. Harold (1983). „Religious Foundation of Law in the West: An Historical Perspective”, u: *Journal of Law and Religion*, St. Paul, MN, USA, Number 1, Volume 1, Summer 1983.
- Brady, A. Kathleen (2006-2007). „Religious Group Autonomy: Further Reflections About What is at Stake”, *Journal of Law and Religion*, Vol. XXII, No.1, St. Paul, MN, USA.
- Budge, E. A. Wallis (1961). *Osiris: The Egyptian Religion of Resurrection*, University Books, New York.
- Horace, *Book III, Ode 24*, web-page: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0025%3Abook%3D3%3Apoem%3D24>,

posjet 31 kolovoza 2009.

Freud, Sigmund (1975). *The Future of Illusion*, James Strackey, ed., Norton Publ., London.

Land, Richard (1995). „Baptists and Religious Freedom: Past, Present and Future”, u: *Libertatea Religioasă* (En.: Religious Freedom), Cartea Creștină Press, Oradea.

Morden, W. John (1984). „An Essay on the Connections Between Law and Religion”, in *Journal of Law and Religion*, St. Paul, MN, USA.

Peel, J. D. Y., ed. (1972). *Herbert Spencer and Social Evolution*, Chicago University Press, Chicago.

Plato, „Statesman”, u: *The Collected Dialogues of Plato* 1063 (translated by J. Skemp, 1963);

Sachenspiegel, web-page: <http://dca.lib.tufts.edu/features/law/books>, posjet 27 kolovoza 2008.

Sibley, Q. Mulfrond (1984). „Religion and Law: Some Thoughts on Their Intersections”, *Journal of Law and Religion*, St. Paul, MN, USA, Vol.II.

Stassen, H. Glen (1992). *Just Peacemaking*, Westminster/John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA.

Ward, Ted (1978). *Values Begin at Home*, Heckett Publishing, Indianapolis, IN, USA.

Prevela s engleskog Ljubinka Jambrek

Ben-Oni Ardelean

The Ethics of the Relationship between Religious and Civil Norms

Summary

The ethics provides a common landing assessment for religious and secular norms. The close relationship between laws and the principle of religious freedom, the interference between them and the moral basis of both, sometimes overlapped; determine the analysis from the morality perspective's to be very important because it establishes a common language of assessment. To what extent it can draw a connection between religious and civil norms? What are the common elements of overlapping between the two sets of norms? Is there a tension between the two sets of norms? What is the role of religious consciousness in relationship to these norms of society? To these types of questions and others not explicitly included here, I'll try to give an answer through the content of the present article.